

طبقه‌بندی درست کتاب‌های علمی - آموزشی یک ضرورت علمی است

با نگاهی به تعریف و طبقه‌بندی
موجود کتاب‌های آموزشی

جمال‌الدین اکرمی

اشاره

یکی از این مباحث مطرح شده در جلسات مرتبط با طرح سامان‌بخشی و یا میزگردهایی مشابه در خصوص تولید کتاب‌های آموزشی، بحث تعریف و طبقه‌بندی کتاب‌های آموزشی است. در طرح سامان‌بخشی نیز اولین سندی که تولید شد به همین موضوع اختصاص یافت اما به نظر می‌رسد هنوز این موضوع محل بحث و مناقشه است. آقای اکرمی در این مقاله تلاش کرده است برای تعاریف مختلف طبقه‌بندی جدیدی ارائه کنند.

سرردیبر

۲۷/۲۶۹۱۲۰۲

بهار و تابستان ۱۳۸۸

۴۰

طبقه‌بندی یعنی چه؟

آیا بدون طبقه‌بندی می‌توان لایه‌های گوناگون و پنهان در یک مجموعه‌ی چند منظوره را به درستی دریافت؟

آیا پیروی از طبقه‌بندی‌های علمی صورت گرفته، ضروری است یا اختیاری؟

هرچند ممکن است پاسخ به پرسش‌های بالا، گزینه‌های متفاوتی را در برگیرد، اما پاسخ‌گویی به آن‌ها برای دست‌یابی به علمی‌ترین پاسخ، بدون شک یک ضرورت است. کافی است کنار دست هم بنشینیم و همراه با صرف چای و گفت و گوهای روزمره، فهرست «کتاب‌های برگزیده و تقدیری جشنواره‌ی کتاب‌های آموزشی رشد - دوره‌ی اول تا هفتم» را که بدون هیچ شناس‌نامه‌ای

توسط دبیرخانه‌ی سامان‌دهی کتاب‌های آموزشی فراهم شده است، ورق بزیم تا لایه‌لای تک و تعارف‌های دوستانه، به سادگی متوجه مخدوش بودن و در هم بودن فهرست شویم، و در گفت و گویی ژرف‌تر، به بی‌اهمیت انگاشتن کار پژوهش در طبقه‌بندی کتاب‌های علمی - آموزشی پی ببریم.

این اثر اگر در نهادی غیر رسمی دیگری تدارک دیده شده بود، اشکالاتش با «اما» و «اگرهای» قابل چشم‌پوشی بود، اما از سوی «طرح سامان‌دهی ...» که سال‌هاست تعریف‌ها، طبقه‌بندی‌ها، و نگاه علمی و هوشمندانه به جایگاه «کتاب‌های آموزشی» را جست و جو می‌کند، چنین نگاه فله‌ای و گذرا، عجیب جلوه می‌کند!

صورت مسئله بسیار ساده است. مخلوط کردن شکر و نمک در چای در حالی که وجود هر یک از آن‌ها برای بدن لازم است. گاهی گذرا به بخشی از یک ستون فهرست، این چندگانگی بی‌طبقه را به سادگی توضیح می‌دهد:

۱۱. آمادگی در برابر زلزله (علوم تجربی)

۱۲. راهنمای بازی‌های ایران (تربیت‌بدنی)

۱۳. مجموعه‌ی ۱۵ جلدی تاریخ انقلاب (تاریخ)

۱۴. امیرکبیر (تاریخ)

۱۵. یاد در گیسوان آتش (تاریخ «؟»)

(صفحه‌ی ۵ - دومین جشنواره، ۱۳۸۰ - ردیف ۱۱ تا ۱۵)

چنین هم‌کناری ناشناخته‌ای، همان فرایند آمیختنی نمک و شکر به همراه آبلیمو و افشردی توت‌فرنگی است؛ چرا که با نگاهی ساده به عنوان کتاب‌ها می‌توان دریافت:

۱. «آمادگی در برابر زلزله» یک کتاب آموزشی - کاربردی است.

۲. «راهنمای بازی‌های ایران» به میدان‌های کتاب‌های «بازی و سرگرمی» تعلق دارد.

۳. «مجموعه‌ی ۱۵ جلدی تاریخ انقلاب»، نگاهی جامع به مقطعی از تاریخ است.

۴. «امیرکبیر» یک کتاب اطلاعاتی و دانش‌افزا است و به مجموعه‌ی «زندگی‌نامه‌ها» مربوط می‌شود.

۵. «یاد در گیسوان آتش» داستانی است با درونمایه‌ای تاریخی.

و ...

لایه‌لای فهرست جدا نشده‌ی بالا، با عناوین دیگری چون «صحراها و رودخانه‌ها» که یک کتاب علمی است، «تمرین زبان انگلیسی - دوم راهنمایی» که یک کتاب کمک‌درسی است، و «کمک به یادگیری کودکان در ریاضیات» که یک کتاب روش تدریس است، بر می‌خوریم که تنها لایه‌ی طبقه‌بندی شده‌ی آن‌ها، ستون اول جدول است که آن را بر اساس فهرست کتاب‌های درسی، با عنوان‌هایی چون: زبان‌آموزی، ریاضی، علوم، هنر و غیره، از یکدیگر جدا کرده‌اند. غافل از آن که این طبقه‌بندی تنها شایسته‌ی کتاب‌های (درسی، کمک‌درسی، و کمک آموزشی است، نه کتاب‌های علمی، دانش‌افزا، و زندگی‌نامه‌ها که کتاب‌های ادبیاتی به شمار می‌روند و بخش وسیعی از کتاب‌های جشنواره را در بر می‌گیرند.

طبقه‌بندی علمی کتاب‌های ادبیاتی (چه داستانی و چه غیر داستانی)، نه بر اساس موضوع درس (هنر، ریاضی، علوم و غیره) که بر اساس درونمایه‌ی موضوعی باید انجام شود و علمی‌ترین آن

طبقه‌بندی
علمی کتاب‌های
ادبیاتی، نه بر اساس
موضوع درس که بر اساس
درونمایه‌ی موضوعی باید
انجام شود و علمی‌ترین آن
طبقه‌بندی «دیویی»
است

طبقه‌بندی «دیویی» است که جنبه‌ی کاربردی دارد و اساس طبقه‌بندی کتاب‌خانه‌ها محسوب می‌شود. در این طبقه‌بندی، مثلاً کدبندی کتاب‌های هنر و سرگرمی، در گونه‌های متفاوت آن، از شماره‌های ۷۰۰ تا ۷۹۹ را در بر می‌گیرد.

هرچند، همه‌ی کتاب‌های فهرست شده را از یک نگاه، که در این‌جا نگاه جشنواره‌ای به کتاب‌های آموزشی است، می‌توان در رده‌ی «کتاب‌های آموزشی» جا داد، اما از لایه‌ها و رویکردهای متفاوتی برخوردارند و طرح «حوزه‌ی آموزشی» در کنار جدول فهرست، یک طبقه‌بندی فراگیر، محتوایی، و علمی نیست و تنها یک طبقه‌بندی شکلی و ظاهری، آن هم بر مبنای عناوین درس‌های مدرسه‌ای است. مثل آن که بخواهیم دانش‌آموزان سوم دبستان را از نظر کوتاهی و بلندی قد، و نه از نظر دانش، و یا علاقه‌مندی به یکدیگر، در کلاس‌های جداگانه کنار هم قرار دهیم؛ آن‌گونه طبقه‌بندی که بیش از پیروی از یک نگاه علمی، بر یک طبقه‌بندی «کلاسی» و «آموزش و پرورشی» مبتنی است.

نگاهی «بدون شرح» به این فهرست، نشانگر آن است که با وجود تلاش‌های پراکنده و فراوان کارشناسان و پژوهشگران «ادبیات کودک» و «آموزش و پرورش» هنوز تعریف و طبقه‌بندی یکدست و پذیرفته‌شده‌ای در این زمینه وجود ندارد و بر همین اساس، فهرست‌بندی کتاب‌های انتخاب شده از سوی گروه داوران، به شکل درهم و به اصطلاح «هیبتی» تنظیم شده است. این فهرست هم‌چنین گویای نگاه درهم هیئت داوران به کتاب‌های رسیده به دفتر جشنواره نیز هست.

هرچند کتاب‌های یادشده، از نظر نوع «جایزه‌ی دریافت‌شده» و «گروه درسی» از یکدیگر جدا شده‌اند، اما چنین نگاهی پیش از طرح طبقه‌بندی از نظر نوع کتاب آموزشی و علمی، نشانگر کم‌توجهی به فرایند پژوهش و نتیجه‌گیری از تلاش گروهی کارشناسان، و تحمیل نگاه «آموزشی و پرورشی» به کل جریان تولید کتاب‌های آموزشی در ایران است.

از سوی دیگر، این سردرگمی ناشی از نبود تعریف منسجم و طبقه‌بندی پذیرفته شده در میان دست‌اندرکاران جشنواره و کارشناسان دفتر پژوهش است. وجود دوگانگی در تعریف و محدود کردن آثار علمی و آموزشی به محدوده‌ی «برنامه‌ی درسی» را در نمونه‌های زیر می‌توان مشاهده کرد:

«از دیدگاه خاص و در قلمرو تعلیم و تربیت، کتاب‌هایی که با هدف رشد و توسعه‌ی سواد علمی، مهارتی و دانش‌افزایی و در راستای تحقق و تقویت هدف‌های **برنامه‌های درسی** وزارت آموزش و پرورش برای مخاطبان و گروه‌های سنی خاص به رشته‌ی تحریر در می‌آیند، کتاب آموزشی هستند.»

(رشد جوانه، شماره ۵، بهار ۱۳۸۳، ص ۳۷)

و یا:

«کتاب‌های آموزشی، کتاب‌هایی هستند که به منظور ایجاد انگیزه، توسعه‌ی یادگیری، افزایش دانش و معلومات زبانی و ادبی، پرورش مهارت‌های ذهنی و علمی، رشد روابط اجتماعی و ارتقای یادگیرنده با توجه به هدف‌های **برنامه‌ی درسی** [...] تهیه و تنظیم می‌شوند.»

(جزوه‌ی «ویژگی‌های کتاب‌های آموزشی»، دوره‌ی راهنمایی تحصیلی (فارسی) دفتر انتشارات

**کتاب‌هایی
که با هدف رشد و
توسعه‌ی سواد علمی، مهارتی
و دانش‌افزایی و در راستای تحقق
و تقویت هدف‌های برنامه‌های درسی
وزارت آموزش و پرورش برای
مخاطبان و گروه‌های سنی خاص به
رشته‌ی تحریر در می‌آیند کتاب
آموزشی هستند**

کمک آموزشی، تابستان ۸۴، ص ۱۲)

چنین تعریفی در مورد کتاب‌های آموزشی، فقط در حوزه‌ی مدرسه‌ای، و در استنباط‌های شخصی قابل ارائه است؛ چرا که بسیاری از کتاب‌های برگزیده در جشنواره با هدف «تقویت برنامه‌های درسی وزارت آموزش و پرورش» تدوین نشده‌اند. برنامه‌های درسی وزارت آموزش و پرورش، آن هم در شکل وطنی آن، چه به دلیل غیر اصلی و غیر درسی بودن و چه به دلیل نگاه‌های نگرشی آن، امکان پذیرش بسیاری از این کتاب‌ها را ندارد و اصلاً عیار سنجی کتاب از نگاه «برنامه‌ی درسی» یک داوری منصفانه، فراگیر و علمی نیست.

مثلاً کتاب «استراتژی قضاوت در فوتبال» که کتاب تقدیری جشنواره در سال ۱۳۸۳ است، چگونه در داوری عادلانه می‌تواند با هدف «برنامه درسی» دوره‌ی راهنمایی هم‌سو باشد؟ آیا ناشر در چاپ این اثر، تقویت «برنامه‌ی درسی» دانش‌آموزان را در نظر داشته یا «دانش‌افزایی» نوجوانان را در عرصه‌ی ورزش؟ کدام‌یک؟

و یا کتاب «دنیای سوفی» که به عنوان کتاب برگزیده در زمینه‌ی فلسفه و منطق در سال ۱۳۸۱ انتخاب شده و کتابی ترجمه شده است، ضمن آن‌که از درونمایه‌ی داستانی برخوردار است، یک کتاب «دانش‌افزا»ست، نه آموزشی. از دیدگاه‌هایی در فلسفه برخوردار است که گاه با نگاه آموزش و پرورش وطنی و با هدف تقویت «برنامه‌ی درسی» هماهنگ نیست. همین‌طور در مورد کتاب «آموزش مصور حقوق بشر» چه از نظر محتوا و چه از حیث دیدگاه، با مطالب کتاب‌های درسی متفاوت است؛ هرچند کتاب تقدیری جشنواره به شمار می‌رود. مگر آن‌که بخواهیم همه‌ی کتاب‌های چاپ شده‌ی علمی، دانش‌افزا، و آموزشی را به نوعی با «برنامه‌ی درسی» آموزش و پرورش ایران مربوط بدانیم و فراموش کنیم که این کتاب‌ها، در مرحله‌ی نخست نه برای دانش‌آموزان مدرسه‌ای که برای کودکان و نوجوانان دنیا نوشته شده‌اند. چنین تعبیری به معنای آن است که دانش بشری باید دنباله‌روی «برنامه‌ی درسی» آموزش و پرورش مدرسه‌ای باشد، نه آموزش و پرورش جایگاه طرح خواسته‌های اجتماعی.

از سوی دیگر، همین نگاه مدرسه‌ای «برنامه‌ی درسی» سبب شده است بسیاری از کتاب‌های پیش‌دستانی که برخی از آن‌ها از خلاقیت‌ها و تلاش‌های برجسته‌ای برخوردارند، از میدانه‌ی بررسی گروه داوران، و فهرست کتاب‌های «جشنواره‌ی کتاب‌های آموزشی» خارج شود.

و در تعریفی دیگر:

«کتاب آموزشی، اگر مبتنی بر هدف‌ها و محتوای کتاب‌های درسی نباشد [...]، نامطلوب محسوب می‌شود (!)»

(رشد جوانه، شماره‌ی ۱۶ و ۱۷، پاییز و زمستان ۸۵، ص ۳۱)

و یا:

«منظور از کتاب آموزشی، کتابی است که بر **برنامه‌ی رسمی آموزشی وزارت آموزش و پرورش** منطبق است و بنابراین تعریف، تمامی کتاب‌هایی که جنبه‌ی آموزشی دارند و با همین هدف نوشته شده‌اند، اما رسماً بر این برنامه منطبق نیستند، از شمار آن‌ها خارج می‌شوند. برای مثال، تمام کتاب‌های فرهنگ لغت، آثار آیزاک آیسیموف و مجموعه‌هایی که طی عناوین متفاوتی از قبیل کوه‌ها، دریاها، صحراها و ... نگارش یافته‌اند، از شمول تعریف خارج می‌شوند. در

همین

نگاه مدرسه‌ای

«برنامه‌ی درسی» سبب

شده است بسیاری از کتاب‌های

پیش‌دستانی که برخی از آن‌ها از

خلاقیت‌ها و تلاش‌های برجسته‌ای

برخوردارند، از میدانه‌ی بررسی گروه

داوران، و فهرست کتاب‌های

«جشنواره‌ی کتاب‌های

آموزشی» خارج شود

۲۷/۲۶۹۱۹۲

بهار و تابستان ۱۳۸۸

۴۳

این جا تنها کتاب‌هایی موردنظر هستند که آن‌ها را حول محور برنامه‌های رسمی وزارت آموزش و پرورش با قصد آموزش می‌نویسند...»

(رشد جوانه، شماره‌ی ۱۶ و ۱۷، پاییز و زمستان ۱۳۸۵، ص ۱۳)

در این جا نیز، با تعریف آموزش و پرورش مدرسه‌ای با کتاب‌های آموزشی برخورد می‌شود. هرچند نویسنده به درستی کتاب‌هایی چون «کوه‌ها»، «دریاها»، و همچنین آثار علمی آیزاک آسیموف را که کتاب‌های ادبیات غیر داستانی به شمار می‌روند و به میزبانی کتاب‌های «دانش‌افزا» و «اطلاعاتی» اختصاص دارند، از شمار کتاب‌های آموزشی خارج ساخته است، ولی نخست آن که چنین کتاب‌هایی در «جشنواره‌ی کتاب‌های آموزشی» مورد بررسی قرار می‌گیرد و حتی به دریافت جایزه نائل می‌آید. دیگر آن که هرگونه تعریف کردن کتاب آموزشی بر اساس «برنامه‌ی درسی»، آن را از حوزه‌ی «آموزش و پرورش فراگیر» خارج می‌سازد و در محدوده‌ی «آموزش و پرورش مدرسه‌ای» قرار می‌دهد و در این صورت، محدود کردن فعالیت‌های جشنواره‌ای را سبب خواهد شد.

مگر آن که هدف «طرح سامان‌بخشی» حذف بسیاری از کتاب‌های مفید از فهرست کتاب‌های آموزشی منطبق بر برنامه‌ی درسی تعریف شود، و در نتیجه به بستن درهای جشنواره به روی چنین کتاب‌های بینجامد. در حالی که در طرح استانداردسازی کتاب‌ها و نشریات آموزشی و تربیتی (رشد جوانه، ش ۲۲، ص ۴) ضرورت تغییر رویکرد آموزشی به رویکرد فرهنگی «تربیتی» و تغییر روش سنتی آموزش به یادگیری فعال جزو استانداردها قرار گرفته و برای دست یابی به این فرایند، نگاه غیر «برنامه‌ی درسی» از ضرورت‌های آن است. و **اما تعریف‌های دیگر از چشم‌انداز «رسانه‌های آموزشی»:**

نظام‌های آموزشی عبارتند از: «مجموعه برنامه‌ها، روش‌ها و مواد فراهم آورده شده برای دست‌یابی به هدف‌های مشخص آموزشی» [ریگلوت، ۱۳۷۴: ۳].

«آموزش مجموعه‌ای از رویدادهاست که بر یادگیرندگان به طریقی اثر می‌کند تا یادگیری آسان شود [گانیه، ۱۹۷۷].»

(مجموعه‌ی سه تعریف بالا از: رشد جوانه، شماره‌ی ۵، بهار ۱۳۸۳، ص ۶۹)

به این ترتیب، در هیچ کدام از تعریف‌های بالا به فرایند آموزش، به عنوان جریان دست‌یابی به «اهداف برنامه‌ی درسی» و حتی نقش مطلق «آموزش و پرورش» به عنوان متولی فرایند آموزش

اشاره‌ای نشده است. چگونه است که در محدوده‌ی طرح سامان‌بخشی، تا این حد بر انطباق کتاب‌های آموزشی بر برنامه‌ی درسی تأکید می‌شود؟ دلیل دوگانگی‌های موجود در نگاه کارشناسان آموزش و پرورش را می‌توان در فرایندهای زیر جست‌و‌جو کرد:

۱. تاکنون تعریف کاملی از «کتاب‌های آموزشی» و طبقه‌بندی درست آن‌ها ارائه نشده است.
۲. جایی برای کتاب‌های «دانش‌افزا» و «اطلاعاتی» در نظر گرفته نشده است.
۳. رویکردهای طرح سامان‌بخشی کتاب‌های آموزشی بر اساس تعریف «کتاب آموزشی منطبق بر برنامه‌ی درسی» شکل گرفته‌اند و در این طرح، جایی برای آموزش و پرورش فراگیر و خلاق در نظر گرفته نشده است. این امر مانع از گسترش اهداف طرح در میدانه‌ی کتاب‌های «دانش‌افزا» شده و در نتیجه، دست کارشناسان خود را در ارائه‌ی تعریف جامع و طبقه‌بندی علمی «از کتاب‌های آموزشی» و توجه به کتاب‌های «دانش‌افزا»، بسته است.

عنوان
«جشنواره‌ی
کتاب‌های آموزشی»
کتاب‌های «دانش‌افزا» را
که با هدف «فراگیری» نوشته
شده‌اند و نه «آموزش»، از
میدانه‌ی جشنواره خارج
خواهد ساخت

۴. عنوان «جشنواره‌ی کتاب‌های آموزشی»، کتاب‌های «دانش‌افزا» را، که با هدف «فراگیری» نوشته شده‌اند و نه «آموزش»، از میدانه‌ی جشنواره خارج خواهد ساخت. در حالی که چنین کتاب‌هایی در حال حاضر در جشنواره مورد بررسی قرار می‌گیرند و بسیاری از آن‌ها به فهرست «کتاب‌های برگزیده» راه یافته‌اند. شاید بهتر باشد عنوانی مانند «جشنواره‌ی کتاب‌های علمی - آموزشی» برای آن‌ها انتخاب شود تا امکان حضور اسمی کتاب‌های ادبیاتی و غیر آموزشی، هم‌چون «کوه‌ها»، «صخره‌ها» و آثار «آیزاک آسیموف» در آن، وجود داشته باشد.

چه باید کرد؟

چه راهکارهایی برای رفع اشکالات تعریف‌ها و طبقه‌بندی‌های موجود، و رفع موانع آسیب‌شناسانه‌ی آن وجود دارد؟

۱. بازنگری در تعریف «کتاب‌های آموزشی» و توجه به کتاب‌های «دانش‌افزا».
۲. بازنگری در طبقه‌بندی «کتاب‌های آموزشی» و جدا شدن آن‌ها از کتاب‌های ادبیاتی «دانش‌افزا». فرایندی که باید با هم‌نشینی دوباره‌ی کارشناسان کتاب‌های درسی - آموزشی با پژوهشگران و کارشناسان «ادبیات کودکان و نوجوانان» صورت گیرد.

تعریف و طبقه‌بندی پیشنهادی

تعریف‌ها و طبقه‌بندی‌های پیشنهادی زیر را می‌توان مبنای کار بازنگری گروه کارشناسان قرار داد؛ هرچند ممکن است در مرحله‌ی بازنگری، پیش فرض‌های پایه در تعریف و طبقه‌بندی دوباره، به کلی کنار گذاشته شوند و یا کامل‌تر شوند.

الف) در زمینه‌ی تعریف

۱. «کتاب آموزشی» کتابی است که مستقیماً با هدف آموزش تدوین شده و عمدتاً از روش آموزش مرحله‌ای و گام به گام برخوردار است؛ چه برای کودکان و نوجوانان و چه برای بزرگسالان، چه مرتبط با برنامه‌های درسی و چه مستقل از آن.

۲. «**کتاب‌های اطلاعاتی**»^۱ یا دانش‌افزا، کتاب‌هایی هستند که به منظور فراگیری دانش‌های پراکنده درباره‌ی پدیده‌های جریان هستی تدوین شده‌اند. در این کتاب‌ها، فراگیری دانش توسط مخاطب، مهم‌تر از آموزش به آن‌هاست.

۳. **کتاب‌های «دانش‌افزا» یا اطلاعاتی**، به میدان‌های کتاب‌های ادبیاتی (ادبیات غیر تخیلی یا ادبیات غیر داستانی)^۲ تعلق دارند، هرچند ممکن است از داستانی برخوردار باشد که هدف اصلی آن «فراگیری دانش» باشد، نه خیال داستانی.

۴. **و در تعریفی تازه از نگاه دونانورتون:** «کتاب‌های اطلاعاتی تقریباً در هر موضوعی در دسترس هستند و کودکان، آموزگاران، پدرا و مادرها و کتابداران به آن بها می‌دهند. این آثار با این که غیر داستانی هستند، اما به ارزیابی دقیق محتوا نیاز دارند.»^۳

(ب) در زمینه‌ی طبقه‌بندی

۱. طبقه‌بندی کتاب‌های آموزشی^۴

کتاب‌های «آموزشی» به گونه‌های زیر دسته‌بندی می‌شود:

■ **کتاب‌های درسی**^۵: کتاب‌هایی هستند که بر اساس برنامه‌ی درسی توسط آموزش و پرورش چاپ شده‌اند و در مدارس آموزش داده می‌شوند؛ مثل کتاب ریاضی دوم دبستان.

ویژگی‌ها

- منطبق با عنوان درس‌ها دسته‌بندی می‌شود؛ مثل تاریخ، جغرافیا، فارسی، و ...
- «کتاب» کودک، نوجوان، جوان، و بزرگسالان شمرده نمی‌شوند.
- طبقه‌بندی آن‌ها منطبق بر طبقه‌بندی «دیویی» نیست.
- ناشران خصوصی عمدتاً در تدوین آن‌ها نقشی ندارند (در ایران).
- در «جشنواره‌ی کتاب‌های آموزشی»، این کتاب‌ها بررسی نمی‌شوند.
- فرایند آموزش در این کتاب‌ها به روش «آموزش مستقیم» است.
- و ...

■ **کتاب‌های کمک درسی**: «کتاب‌هایی هستند که با هدف تحکیم یادگیری محتوای برنامه‌ی درسی رسمی و تحقق این برنامه تألیف می‌شوند.» (رشد جوانه، شماره ۵، ص ۴۰)

کتاب‌های کار و تمرین، هم‌چون آزمون‌ها و حل‌المسائل‌ها را نیز می‌توان در این حوزه گنجانده؛ مثل کتاب‌های راهنمای دوم دبستان یا آزمون ریاضی دوم دبستان.

ویژگی‌ها

- بر اساس عنوان درسی طبقه‌بندی می‌شوند، نه روش دیویی.
- ناشران خصوصی در تدوین آن‌ها نقش اساسی دارند.

□ در «جشنواره‌ی کتاب‌های آموزشی» مورد بررسی قرار می‌گیرند.
 □ کتاب کودک و بزرگسال شمرده نمی‌شوند.
 □ فرایند آموزش در این کتاب‌ها به روش «آموزش مستقیم» و متکی بر کتاب‌های درس است.
 □ و ...

□ این کتاب‌ها عمدتاً در آموزشگاه‌ها یا توسط مخاطب مورد مطالعه قرار می‌گیرند.
 ■ **کتاب‌های کمک آموزشی^۶:** کتاب‌هایی هستند که «به منظور گسترش سواد علمی، افزایش دانش مخاطبان، و پرورش مهارت‌های ذهنی و علمی، در حیطه‌ای خاص و یا با هدف رشد آگاهی‌های اجتماعی و بهداشتی علمی و مهارتی دانش‌آموزان تألیف می‌شوند. این نوع کتاب‌ها ممکن است که مستقیماً با هدف‌های برنامه‌های درسی دوره‌ی تحصیلی مرتبط باشند و یا ارتباط چندانی نداشته باشند.

(رشد جوانه، شماره‌ی ۵، ص ۴۰)
 از کتاب‌های کمک آموزشی می‌توان «آمدگی در برابر زلزله» و «کسرها»، از جمله کتاب‌های انتخاب شده در جشنواره را نام برد.

ویژگی‌ها

□ ناشران خصوصی و آموزش و پرورش در تدوین آن‌ها نقش اساسی دارند.
 □ تعداد اندکی از این کتاب‌ها که ویژگی ادبیاتی آن‌ها برجسته است، در طبقه‌بندی «دیوبی» جای دارند و به عنوان کتاب کودک یا بزرگسال شناخته می‌شوند. ولی عمدتاً بر اساس موضوع آموزش طبقه‌بندی می‌شوند.

□ در «جشنواره‌ی کتاب‌های آموزشی» مورد بررسی قرار می‌گیرند.
 □ این کتاب‌ها می‌توانند در کتاب‌خانه‌ی مدارس جایگاه ویژه‌ای داشته باشند. نه به توصیه‌ی آموزشگاه‌ها و مدارس، بلکه عمدتاً توسط مخاطب مورد مطالعه قرار می‌گیرند.
 □ ممکن است به شکل شعر یا قصه نگاشته شده باشند، ولی شعر یا قصه هدف اصلی نیست و جنبه‌ی خیال‌انگیز ندارد.

□ و ...

۲. طبقه‌بندی کتاب‌های «دانش‌افزا»

این کتاب‌ها به دو گروه عمده‌ی «زندگی‌نامه‌ها»، «کتاب‌های اطلاعاتی» تقسیم می‌شوند.
 □ «زندگی‌نامه‌ها»:^۷ و «خود زندگی‌نامه‌ها»^۸ کتاب‌هایی هستند که توسط نویسندگان و پژوهشگران و یا خود شخصیت‌ها، درباره‌ی شخصیت‌های نام‌آور جهان نوشته می‌شوند؛ مانند «امیرکبیر» (برنده‌ی رتبه‌ی دوم جشنواره‌ی دوم، ۱۳۸۰).
 □ کتاب‌های اطلاعاتی:^۹ کتاب‌هایی هستند که اطلاعاتی درباره‌ی پدیده‌های جهان هستی به مخاطب ارائه می‌دهند.

دونانورتون، گوناگونی این کتاب‌ها را به این صورت طبقه‌بندی می‌کند:

۱. تاریخ و فرهنگ، ۲. طبیعت (بدن انسان، جانوران، گیاهان، زمین‌شناسی و جغرافیا)، ۳. اکتشاف‌ها و چگونگی کارکرد ابزارها، ۴. سرگرمی‌ها (هنرهای خلاق، کارهای دستی، و کتاب‌های «چگونه انجام دهیم».^{۱۰}

(شناخت ادبیات کودکان، ص ۶۲۳-۵۶۴).

هرچند ممکن است طبقه‌بندی‌هایی بهتر از نمونه‌ی بالا وجود داشته باشند، ولی این طبقه‌بندی، به گونه‌های متفاوت کتاب‌های اطلاعاتی و جدایی آن‌ها از یکدیگر پاسخ می‌دهد.

ویژگی‌ها

□ به قصد آموزش نگاه‌شده‌اند و خواننده از طریق مطالعه، به فراگیری دانش موردنظر دست می‌یابد.

□ به حوزه‌ی ادبیات (ادبیات غیر تخیلی و ادبیات غیر داستانی) تعلق دارند و در کتاب‌خانه‌ها عمدتاً به روش «دیویی» طبقه‌بندی می‌شوند.

□ ممکن است به شیوه‌ی شعر یا داستانی نگاه‌شده شده باشند، ولی داستان و شعر آن‌ها خیال‌انگیز نیست و هدف اصلی متن به شمار نمی‌رود.

□ هرچند کتاب‌های «آموزشی» نیستند، ولی عمدتاً در «جشنواره‌ی کتاب‌های آموزشی» مورد بررسی قرار می‌گیرند.

□ تدوین آن‌ها عمدتاً توسط ناشران خصوصی صورت می‌گیرد، ولی ممکن است «آموزش و پرورش» نیز در تدوین آن‌ها شرکت جوید.

□ و ...

حرف آخرچالش‌های مطرح شده در این متن، به منظور مانع تراشی در برنامه‌های «طرح سامان بخشی کتاب‌های آموزشی» ارائه نشده‌اند و بیشتر حکم «راهکار پیشنهادی» برای بحث و گفت‌وگو درباره‌ی ضرورت بازنگری در طرح مذکور را دارند. در پایان نگارنده پیشنهاد می‌کند، که به جای استفاده از فهرست‌بندی کتاب‌های جشنواره و فرایند داوری آن‌ها، از سه جدول جداگانه با عنوان‌های ۱. کتاب‌های درسی، ۲. کتاب‌های کمک آموزشی (به عنوان کتاب‌های آموزشی) و ۳. کتاب‌های دانش‌افزا (به عنوان کتاب‌های ادبیاتی)، با لایه‌بندی‌های زیرمجموعه‌ای آن‌ها، استفاده شود.

دیگر آن‌که عنوان «جشنواره‌ی کتاب‌های علمی - آموزشی» می‌تواند بررسی کتاب‌های «دانش‌افزا» را در جشنواره توجیه کند. هرچند این عنوان کامل نیست، ولی محدوده‌ی «جشنواره‌ی کتاب‌های آموزشی» را گسترش می‌دهد.

◀ زیر نویس

1. Informa Tionap

2. Nonfiction

۳. از کتاب: شناخت ادبیات کودکان: گونه‌ها و کاربردها (از روزنه چشم کودک)
ترجمه: منصوره راعی و دیگران، نشر قلمرو، پاییز ۸۲، ص ۵۸۳

4. Didactic Books

5. Text Books

6. Trainims Support

7. Biography

8. Autobiography

9. Informational Books

۲۷/۲۶۹۱۲۹

بهار و تابستان ۱۳۸۸

۴۸